

ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΣ ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ

Υπό

Δρα ΙΩΑΝΝΟΥ Θ. ΜΑΖΗ

Συμβασιούχου Λέκτορα του Ιονίου Πανεπιστημίου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Alain Lipietz, στο βιβλίο του *Le capital et son espace*, και συγκεκριμένα στη 10 σελίδα τον *Avertissement* του, θέτει το ερώτημα : «Πότε λοιπόν οι Μαρξιστές προβληματίστηκαν με το χώρο ;». Είναι ένα ερώτημα σοβαρό που δέχεται μια απλή απάντηση· ο Lipietz την δίνει : «Όταν οι σχέσεις ανάμεσα σ' εκμεταλλευτές κι εκμεταλλευόμενους πήραν τη χωρική τους διάσταση» - όταν η αντίσταση των εκμεταλλευόμενων που αρνιόντουσαν να τους μεταχειρίζονται σαν πόνια που τα μετακινούν, σαν ευκολομεταχειρίστο εργατικό δυναμικό, σαν μεταβλητό και... κινητό κεφάλαιο, δημιούργησε νέα πεδία πάλης και τους ανάλογους θεωρητικούς προβληματισμούς».

Μέσα στην προσπάθεια των Γεωγράφων να δώσουν απαντήσεις στον αντίστοιχο θεωρητικό Προβληματισμό και ιδιαίτερα στη δημιουργία μιας μεθοδολογίας ανάλυσης του Οικονομικού χώρου, εντάσσεται και η αναδομή στο Μαρξιστικό έργο και συγκεκριμένα στη Γερμανική Ιδεολογία (1846).

Η προσπάθεια που έγινε, στόχο έχει ν' αποτελέσει την απαρχή μιας ολοκληρωμένης μελέτης πάνω στο Κεφάλαιο (1861-1875), τις θεωρίες για την Υπεραξία και την Γερμανική Ιδεολογία σε συνάρτηση με το μέγεθος του Οικονομικού χώρου. Το ζητούμενο σ' αυτήν την περίπτωση είναι να αποδειχθεί ότι η Μαρξιστική σκέψη οριοθέτησε τον Οικονομικό χώρο ποιοτικά και ποσοτικά, έδωσε τα δομικά του χαρακτηριστικά, εντόπισε τη θέση του στη Ιστορία και το ρόλο του στην δημιουργία της.

Υποστηρίζουμε λοιπόν ότι ο Οικονομικός χώρος στον Μαρξ είναι συντελεστής" καθοριστικός «παραγωγής» της Ιστορίας. Άρα έχει Ιστορική διάσταση και ως εκ τούτου «παράγει» χρόνο. Τον χρόνο αυτό τον ονομάσαμε Γεωγραφικό Χρόνο και τον θεωρούμε σαν ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του Οικονομικού Χώρου.

Η εξέταση που γίνεται σ' αυτήν την δημοσίευση είναι διττή. Ο Οικονομικός χώρος και ο Γεωγραφικός Χρόνος εξετάζονται παράλληλα για να καταφέρουμε να δείξουμε τη σχέση που τους συνδέει και την αμφίδρομη διαντίδραση που λειτουργεί ανάμεσα τους με αποτέλεσμα την συνεχή εξέλιξη και των δύο οντοτήτων μέσα στο σώμα της Ιστορίας.

Η τοποθέτηση του Οικονομικού Χώρου εντοπίζεται στην Μαρξιστική σκέψη στο επίπεδο της «υποδομής» και στην ανάλυση που θα ακολουθήσει θα είναι διαρκώς εμφανής η προσπάθεια του ξεκαθαρίσματος του ρόλου του Οικ. Χώρου στο δίπολο «βάσης - εποικοδομήματος» ή αλλιώς «υποδομής κι υπερδομής».

Κάθε συνιστώσα ή δύναμη που παρεμβαίνει στην δημιουργία οικονομικού χώρου εντοπίζεται κι εξετάζεται στη σχέση της με την παραγωγή του Γεωγραφικού Χρόνου ή στον πιθανό επηρεασμό της από αυτόν. Ακόμη προσπάθεια γίνεται να ερευνηθούν οι σχέσεις του Γεωγραφικού Χρόνου με τον Ιστορικό Χρόνο " και η λειτουργία τους μέσα στο δίπολο βάσης - εποικοδομήματος.

I. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ.

Θα ήταν νομίζουμε αρκετά χρήσιμο να αρχίσουμε την ανάλυση μας από ένα συνθετικό πόρισμα του Saouchikine, που θα μας προετοιμάζε για να δεχτούμε αυτό που θα επακολουθήσει.

Ο Saouchine εντοπίζει στον Μαρξ το πρόβλημα του Γεωγραφικού οικονομικού χώρου σαν τη «θέση απέναντι στο πρόβλημα της σύζευξης του φυσικού και του κοινωνικού στοιχείου» και την θεωρεί ότι «συνίσταται στην ανάλυση από Ιστορική άποψη της διαλεκτικής της αλληλεπιδράσεως της φύσεως και της κοινωνίας μέσα από την διαδικασία της αναπτύξεως της παραγωγής και των κοινωνικών θεσμών και σχέσεων»¹).

1. Y. Saouchikine, Οικονομική Γεωγραφία, Μόσχα 1980.

Ο Lipietz συμπλήρωνε σ' αυτό το συμπέρασμα - κάτι που μπορεί να αποτελέσει και στόχο προς απόδειξη - ότι «ο κοινωνικοοικονομικός χώρος είναι η γεωγραφική διάσταση της υλικής ύπαρξης των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων.» Έτσι λοιπόν παρατηρούμε να αρθρώνονται πάνω στο χώρο οι σχέσεις και οι τύποι παραγωγής, να πραγματοποιούνται οι κοινωνικές συγκρούσεις, και να σχηματίζονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του γεωγραφικού καταμερισμού της εργασίας για κάθε στάδιο εξέλιξης της μορφής της ιδιοκτησίας. Τα στάδια αυτά εμφανίζονται σαφώς στο Κεφάλαιο και στην Γερμανική Ιδεολογία χαρακτηρισμένα από τις μορφές ιδιοκτησίας που ιδιοποιούνται χώρο ή αρθρώνονται και αναπτύσσονται πάνω σ' αυτόν σαν υπερδομικές λειτουργίες. Εμφανίζονται σαν 1) στάδιο ιδιοκτησίας της φυλής, 2) δουλοκτητικό στάδιο, 3) φεουδαρχικό στάδιο, 4) στάδιο καπιταλιστικής ιδιοκτησίας, 5) φάση της μαζικής καπιταλιστικής παραγωγής, 6) στάδιο Μονοπωλιακού καπιταλισμού. Το τελευταίο αυτό στάδιο μπορούμε να το προσθέσουμε περνώντας εξελικτικά στην Λενιστική σκέψη και σε νεώτερους μαρξιστές όπως οι Μπάραν και Σουήζυ.

2. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΓΕΝΕΣΗ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ (μέσα απ' την Γερμανική Ιδεολογία). Οι Μαρξ - Έγκελς αναφέρουν στο Κεφάλαιο 1, § β : «Μπορεί κανείς να ξεχωρίσει τους ανθρώπους από τα ζώα από την συνείδηση, τη θρησκεία κι απ' ό,τι άλλο θέλει. Οι ίδιοι οι άνθρωποι αρχίζουν να ξεχωρίζουν (τον εαυτό τους) απ' τα ζώα μόλις αρχίζουν να παράγουν τα μέσα της ύπαρξης του, βήμα προς τα εμπρός, που είναι η ίδια η συνέπεια της σωματικής τους οργάνωσης. Παράγοντας τα μέσα της ύπαρξής τους οι άνθρωποι, παράγουν έμμεσα την ίδια την υλική ζωή τους. Ο τρόπος που οι άνθρωποι παράγουν τα μέσα της ύπαρξης τους εξαρτάται πρώτα-πρώτα από τη φύση, από τα μέσα διαβίωσης που βρήκαν έτοιμα και που οφείλουν να αναπαράγουν».

Και ποιος είναι ο απαραίτητος όρος κάθε ανθρώπινης ιστορίας ; Η απάντηση είναι άμεση : είναι η ύπαρξη των ανθρώπινων όντων. .. διότι «κάθε ιστορία πρέπει να ξεκινάει από τις φυσικές βάσεις² και από την τροποποίηση τους με την δράση των ανθρώπων στη ροή της Ιστορίας». Φαίνεται λοιπόν ξεκάθαρα ότι ο Οικονομικός Χώρος δημιουργείται από την αλληλεπίδραση των ανθρώπινων κοινωνιών με το δεδομένο φυσικό περιβάλλον. Το περιβάλλον αυτό, που οι Γεωγράφοι ονομάζουμε φυσικό χώρο και που οι συνάδελφοι μας της Ποσοτικής Αγγλοσαξονικής Σχολής θεωρούν δεδομένο καταναλώσιμο αγαθό «μετρώντας τον πριν στοχαστούνε» και «μη στοχαζόμενοι προτού τον μετρήσουν», όπως αναφέρει ο G. Bachelard.

2. τους ονομάζουν φυσικούς όρους και είναι: γεωλογικοί, υδρογραφικοί, κλιματολογικοί.

Το σύστημα αυτό νοείται ως διαλεκτικό δίπολο και εξετάζεται κατ' αρχήν σε ποιοτική βάση. Και λέμε «κατ' αρχήν» γιατί θέλουμε πρώτα να το εντοπίσουμε ποιοτικά, σαν οντότητα. Οι ποσοτικές του εκφράσεις και διαντιδράσεις θα αναλυθούν παρακάτω. Έτσι, φθάνουμε στο συμπέρασμα ότι η γένεση του Ιστορικού Χρόνου είναι σύγχρονη μ' αυτήν του Οικονομικού Χώρου, τη στιγμή που απαραίτητη προϋπόθεση και γενεσιουργός αιτία και για τις δύο αυτές οντότητες είναι η ύπαρξη των «ζωντανών ανθρώπινων όντων»³. Αυτόν τον Χρόνο που χαρακτηρίζεται από την γένεση του Οικονομικού Γεωγραφικού Χώρου και ενσαρκώνει την ιστορία του, Ιστορία μετατροπών του φυσικού περιβάλλοντος με τις οικονομικές επεμβάσεις των ανθρώπινων κοινωνιών, (αυτόν τον χρόνο) ονομάζουμε Γεωγραφικό χρόνο. Ο τελευταίος είναι το αποτέλεσμα του προτσές της «ζωικής δραστηριότητας» και μία από τις θέσεις που «κάνουν την Ιστορία να παύει να είναι συλλογή από νεκρά γεγονότα όπως στους εμπειριστές, που είναι κι αυτοί, αφηρημένοι ή (ο δημιουργός μιας Ιστορίας που είναι) η φανταστική δράση, φανταστικών απόμων όπως στους ιδεαλιστές», καθώς αναφέρουν οι δύο στοχαστές στην Γερμανική Ιδεολογία, κεφ. Ι § β.

3. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΧΡΟΝΟΣ

Εδώ θά πρεπε να εξετάσουμε υποχρεωτικά την διττή σχέση του Οικονομικού χώρου με τον Ιστορικό Χρόνο και να εντοπίσουμε αυτό που εμείς ονομάζουμε Γεωγραφικό Χρόνο.

Πριν όμως προχωρήσουμε σε οποιαδήποτε ανάλυση, θά πρεπε να εντοπίσουμε μέσα στον Μαρξιστικό στοχασμό και να ξεκαθαρίσουμε μια για πάντα μια υπόθεση, που, αν και σε πάρα πολλούς φαίνεται αυτονόητη, δημιουργεί παρόλ' αυτά προβλήματα παρερμηνείας σ' έναν ικανό αριθμό μελετητών που ασχολούνται με θέματα του χώρου και της ιστορικής του αναλύσεως: Το κατά πόσον η ταξινόμηση των γεγονότων μέσα σ' ένα γραμμικά νοούμενο χρόνο, αποτελεί ιστορία. Θα παραθέσουμε λοιπόν το παρακάτω κείμενο (βλπ. Κεφάλαιο Ι § β) των Μαρξ - Έγκελς, που το διευκρινίζει: «Οι κούφιας φράσεις για την συνείδηση σταματάνε, μια πραγματική γνώση έρχεται να τις αντικαταστήσει. Με την προβολή της πραγματικότητας, η φιλοσοφία χάνει τον κύκλο της αυτόνομης υπάρξεως της. Στη θέση της θα μπορεί κανείς

3. Γερμανική Ιδεολογία, σελ. 12, Αναγνωστίδης, τόμος Ιος (Μαρξ - Έγκελς)

το πολύ - πολύ να βάλει μία σύνθεση των γενικώτερων πορισμάτων που είναι δυνατό να βάλουμε από την μελέτη της ιστορικής εξέλιξης των ανθρώπων. Αυτές οι εξαιρέσεις, παρμένες καθ' εαυτές, ξεχασμένες απ' την πραγματική Ιστορία δεν έχουν απολύτως καμμία αξία. Αυτές μπορούν το πολύ - πολύ να χρησιμεύουν στην πιο άνετη ταξινόμηση του Ιστορικού Υλικού, στον προσδιορισμό της σειράς των ιδιαιτέρων στοιβάδων του. Όμως δε δίνει με κανένα τρόπο⁴ όπως το κάνει η φιλοσοφία, μια συνταγή, ένα σχήμα, σύμφωνα με το οποίο μπορεί κανείς να βολέψει τις Ιστορικές εποχές».

Πρέπει όμως εδώ να σημειώσουμε, ότι η «κριτική» που συνήθως συμπληρώνει την ταξινόμηση αυτή, δε δημιουργεί για κανένα λόγο ένα σύνολο που θα μπορούσαμε, ελαφρά τη καρδία να το βαπτίσουμε Ιστορία. Δεν αποτελεί παρά μία μοιρολατρική ιδεαλιστική αποδοχή των γεγονότων που τοποθετούνται σε γραμμική φάλαγγα, χωρίς την παραμικρή ερώτηση από μέρους μας, του κατά πόσον ο χρόνος που μεσολαβεί ανάμεσα σε τρία π.χ. γεγονότα και που ορίζεται από αυτά (ως διάστημα), έχει την ίδια «πυκνότητα» στο πρώτο και στο δεύτερο υποδιάστημα. (Σχηματική περιγραφή).

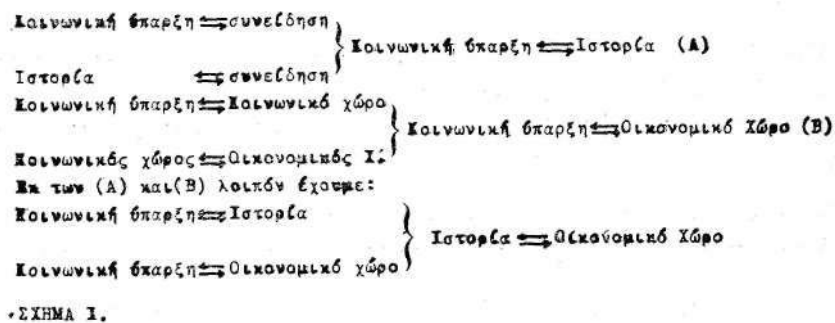
Αφήνουμε δηλ. την Εγγεληϊανή «ομοιογενή συνέχεια» (όπως την εντοπίζει ο Althusser) να ταυτίσει τον ηλιακό (ημερολογιακό χρόνο με τον Ιστορικό χρόνο, τον χρόνο των δεικτών του ωρολογίου με τον χρόνο της διαλεκτικής πράξης και με τον Γεωγραφικό - σε τελευταία ανάλυση - χρόνο. **Διότι** τι κάνει ο μελετητής παρά να δέχεται την εμπειριστική αντίληψη που προκύπτει απ' τον Εγγεληϊανό στοχασμό, αποδεχόμενος ταυτόχρονα και το δεύτερο χαρακτηριστικό της, δηλ. την «συγχρονικότητα του χρόνου» καταστρέφοντας όλο το προηγούμενο διαλεκτικό οικοδόμημα με την εγκαθίδρυση της σχέσης «εμπεριέχοντος» προς «περιεχόμενο» ; Δεν οδηγούμεθα με αυτόν τον τρόπο σε μια νέα Λειβνιτιανή «Μοναδολογία», όπως εντοπίζεται από τον Lipietz στο «Lire le Capital» του L. Althusser ; Τί όμως προκύπτει από μια ουσιαστική μελέτη του Ιστορικού Χρόνου όχι πια ιδωμένου σαν επιθετικό προσδιορισμό, αλλά σαν οντότητα ; Ότι Ιστορικός Χρόνος είναι η ουσία της υπάρξεως της διαδικασίας παραγωγής ζωής σ' ένα δεδομένο φυσικό Χώρο, αρθρωμένης σ' ένα συγκεκριμένο πλέγμα κοινωνικών δομών και σχέσεων.

Ιστορικός Χρόνος είναι η ουσία του κοινωνικοοικονομικού γίνεσθαι, του γίνεσθαι της υποδομής, ως εκ τούτου, του γίνεσθαι του δίπολου βάσεως - εποικοδομήματος, δηλ. του Γεωγραφικού Χωρικού γίνεσθαι.

Έτσι, ο Ιστορικός Χρόνος, με δεδομένη την ταυτοσημεία, ορίζεται ως **Γεώ-**

4. Σ.Σ. : αυτή η πραγματική γνώση νοούμενη σαν επιστήμη.

γραφικός Χρόνος. Αν ακόμη θεωρηθεί σαν η ουσία του «είναι» της συνείδησης και της διαλεκτικής της εξέλιξης, θα πρέπει να μεταχειριστούμε με πολλή προσοχή το Μαρξιστικό εργαλείο, μη ξεχνώντας, ούτε στιγμή, ότι κατά τους Μαρξ - Έγκελς, η συνείδηση αυτή είναι προϊόν της υποδομής «κοινωνικό προϊόν» και παραμένει τέτοιο όσο υπάρχουν άνθρωποι, όπως ρητά αναφέρεται στην Γερμανική Ιδεολογία. Κι ακόμα, ότι «οι άνθρωποι έχουν Ιστορία γιατί οφείλουν να παράγουν τη ζωή τους και οφείλουν να το κάνουν αυτό με τρόπο καθορισμένο* αυτό συνδέεται με τη φυσική τους οργάνωση. Το ίδιο και η συνείδηση τους.» (Κ. Μαρξ). Εδώ βλέπουμε πάλι να ξεπηδάει ξεκάθαρα η ιδέα της αλληλεξάρτησης της υπάρξεως των δύο οντοτήτων : του Οικονομικού Χώρου και του Ιστορικού Γεωγραφικού Χρόνου. Θα προσπαθήσουμε εδώ να δώσουμε με συνεπαγωγές και με την μαθηματική λογική (συγκεκριμένα με την χρήση της συμμετρικής και μεταβατικής ιδιότητας) το συμπέρασμα που προκύπτει από τα μέχρι τώρα λεχθέντα. Για να συμπληρωθεί το σχήμα των ισοδυναμιών που μας είναι απαραίτητο, θα χρησιμοποιήσουμε ακόμη μια υποσημείωση του Κάρλ Μαρξ στην παράγραφο «Ιστορία» του πρώτου κεφαλαίου της Γερμανικής Ιδεολογίας, όπου λέει : «Οι άνθρωποι αναπτύσσουν την συνείδηση τους στα πλαίσια της πραγματικής ιστορικής ανάπτυξης».

Έτσι μπορούμε να δεχτούμε ότι ο Γεωγραφικός Χρόνος είναι αυτός που προσδιορίζει τις χωρικές μεταβολές της Οικονομικής Υποδομής και είναι ταυτόσημος σε διάρκεια, ρυθμό, και πυκνότητα με τον Ιστορικό Χρόνο.

4. ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΣ ΧΡΟΝΟΣ

Μπορούμε ακόμη και οφείλουμε να πούμε ότι ο καταμερισμός της εργασίας και οι σταθερές της εξέλιξης του⁵ οδηγούν στην «εν δυνάμει» διαλεκτική χωρική αντίθεση στο επίπεδο της οικονομικής υποδομής κι ως εκ τούτου στην παραγωγή 1ον) νέας διαλεκτικής θέσης και 2ον) Ιστορίας.

Ας δούμε όμως αναλυτικότερα τη δράση του σημαντικότερου αυτού συντελεστή παραγωγής Ιστορίας στο επίπεδο της υποδομής, όπως προκύπτει από τα κείμενα της Γερμανικής Ιδεολογίας. Στα παρακάτω κείμενα διακρίνουμε εύκολα το «έθνος σαν οικονομικό χώρο και παρατηρούμε την εξέταση των σχέσεων μεταξύ των εθνών και των εσωτερικών τους σχέσεων, όπου εμφανίζεται διαρκώς το μέγεθος του καταμερισμού της εργασίας.

Χωρίο 1ο⁶: «Οι σχέσεις ανάμεσα στα διάφορα έθνη, εξαρτώνται απ' το στάδιο ανάπτυξης που βρίσκεται το καθένα απ' αυτά όσον αφορά τις παραγωγικές δυνάμεις, τον καταμερισμό της εργασίας και τους εσωτερικούς δεσμούς.»

Χωρίο 2ο : «... ωστόσο όχι μόνο οι σχέσεις ενός έθνους με άλλα έθνη, μα κι ολόκληρη η εσωτερική διάρθρωση του ίδιου αυτού έθνους εξαρτώνται από τη στάθμη ανάπτυξης της παραγωγής τους και των εσωτερικών και εξωτερικών σχέσεων τους.»

Χωρίο 3ο : «... ο καταμερισμός της εργασίας στο εσωτερικό ενός έθνους φέρνει πρώτα - πρώτα το χωρισμό βιομηχανικής κι εμπορικής εργασίας από την αγροτική εργασία και μ' αυτό, το χωρισμό της πόλης και του κάμπου και την αντίθεση στα συμφέροντα τους.»

Εδώ πρέπει σαφώς να παρατηρήσουμε την σχέση αιτίου - αιτιατού ανάμεσα στο δίπολο κέντρο - περιφέρεια και την έννοια του καταμερισμού της εργασίας.

Μπορούμε και πρέπει να δηλώσουμε σ' αυτό το σημείο ότι κάθε ποιοτική ή ποσοτική μεταβολή στο χωρικό αίτιο προκαλεί όχι κατ' ανάγκην και ομοιογενείς μεταβολές στο κοινωνικό αιτιατό. Θά πρεπε δηλ. εδώ έχοντας σα βάση την έννοια του Ιστορικού Χρόνου να προσπαθήσουμε να διακριβώσουμε τις διαλεκτι-

5. σαν «σταθερές εξέλιξης» του καταμερισμού εργασίας, ο γράφων θεωρεί α) μέτρο κατά κλάδο παραγωγής, β) γεωγραφική συσχέτιση, γ) κάθετη κι οριζόντια διάσταση του καταμερισμού.

6. Γερμανική Ιδεολογία, σελ. 13, τόμος 1ος, Αναγνωστίδης, και τα τρία χωρία.

κές ενότητες (*επίπεδα* κατά Althusser) και τους ιδιαίτερους χρόνους και Ιστορίες που τις τα διακρίνουν, ώστε να περνάμε από τις ποσοτικές μεταβολές (της κλίμακας του χωρικού φαινομένου) στις ποιοτικές μεταβολές (κοινωνικές αλλαγές). Θα μπορούσαμε ακόμη εδώ να εγκύψουμε στην μελέτη μεγεθών όπως η ύπαρξη η ρυθμών η περιόδων ποιοτικοποσοτικών μεταβολών. Στη μελέτη του πρώτου σταδίου, της ιδιοκτησίας της φυλής, η μελέτη του συστήματος «φυσικός χώρος - εργασία» δίνει τα παρακάτω αποτελέσματα : Ο φυσικός χώρος εμφανίζεται σαν αγαθό εν αφθονία, οι επιρροές του δηλ. στο σύστημα από ποσοτική άποψη αποδεικνύονται μικρές. Απεναντίας, εκείνο που έχει καθοριστική σημασία στην παραγωγή οικονομικού χώρου είναι η ανθρώπινη εργασία, έτσι όπως προσφέρεται από την οικογένεια, με τις πρωτόγονες μορφές καταμερισμού, επίσης, που εμφανίζεται. «Η δουλεία, λανθάνουσα μέσα στην οικογένεια, αναπτύσσεται σιγά-σιγά με την αύξηση του πληθυσμού και των αναγκών, καθώς και με την επέκταση των εξωτερικών σχέσεων του πολέμου, όσο και της ανταλλαγής⁷. «Εδώ ο Μαρξ μας υποδεικνύει τους τρόπους διαντίδρασης των πρωτογενών οικονομικών χώρων μεταξύ τους : πόλεμος - εξωτερικές σχέσεις - ανταλλαγή. Το σύστημα λειτουργεί κι εξαπλώνεται διαλεκτικά-προς το παρόν-από ποσοτική μόνο πλευρά που σιγά σιγά θα προκαλέσει την ποιοτική μεταβολή με την πάροδο συγκεκριμένου Ιστορικού χρόνου.

Ο Ιστορικός αυτός χρόνος «παράγεται», δεν «υφίσταται» εξ αρχής και διαρκεί «διαφορικά»⁸ για κάθε «ποιότητα» οικονομικών χώρων ιδωμένων γεωγραφικά και σε σχέση πάντα με το ρυθμό των διαλεκτικών δι-αντιδράσεων του συστήματος «καταμερισμός της εργασίας-φυσικός χώρος» και κατά συνέπεια του συστήματος «ανθρώπινη κοινωνία - φυσικό περιβάλλον».

Το προτσές αυτό θα δημιουργήσει την πρώτη ώριμη ταξική σχέση στη συνέχεια του, η οποία θα υλοποιηθεί στην άλλη μορφή ιδιοκτησίας, την κοινοτική και κρατική ιδιοκτησία. Η μορφή της ιδιοκτησίας αυτής, καθορίζει ήδη μια πιο προχωρημένη μορφή νομικής υπερδομής, που στηρίζει έναν πιο προωθημένο καταμερισμό της εργασίας και περιχαρλώνει ταυτόχρονα το υπόβαθρο της στο χωρικό του αντίστοιχο : την πόλη.

Παραθέτουν οι Μαρξ - Έγκελς στο Ι κεφάλαιο της Γερμανικής Ιδεολογίας σχετικά τα εξής : «Ο καταμερισμός της εργασίας είναι ήδη πιο προω-

7. Γερμανική Ιδεολογία, Μαρξ - Έγκελς, σελ. 14.

8. «Différentielle» : L. Althusser - E. Balibar, Lire le Capital, Petite Collection Maspero, Paris.

θημένος. Βρίσκουμε κιόλας την αντίθεση ανάμεσα στην πόλη και τον κάμπο, και αργότερα στα κράτη που αντιπροσωπεύουν το συμφέρον της πόλης, και στα κράτη που αντιπροσωπεύουν το συμφέρον του κάμπου. Βρίσκουμε μέσα στις ίδιες τις πόλεις την αντίθεση ανάμεσα στο ναυτεμπόριο και την βιομηχανία»⁹.

Να λοιπόν που ήδη στις Αρχαίες κοινωνίες ο οικονομικός χώρος περνά από την κάθετη και μονοδιάστατη σχέση που είχε στο σύστημα «φυσικός χώρος - πρωτογενής κοινωνία» (σχέση διαλεκτικού προϊόντος με την διαλεκτική του αιτία), σε μια τρισδιάστατη σχέση που δημιουργείται : 1) από έναν φυσικό χώρο δύο «κοινωνικών διαστάσεων», του κέντρου και της περιφέρειας - που συνάμα διατηρούν το γεωγραφικό τους περιεχόμενο και 2) το νομικό τους εποικοδόμημα, που μπορούμε να το παρομοιάσουμε αυτήν την φορά με τον άξονα Z του τρισσορθογώνιου συστήματος αξόνων του χώρου, των X και Ψ στο επίπεδο που συμβολίζει την υποδομή (ευρισκομένων).

Εδώ η κοινωνική ύπαρξη χαρακτηρίζεται από έναν συγκεκριμένο Ιστορικό Χρόνο που δημιουργείται από την εξέλιξη του μεγέθους «καταμερισμός της εργασίας», μέγεθος που για τη δεδομένη εποχή όπως φαίνεται και από το παραπάνω παράδειγμα, έχει ξεκάθαρα - εκτός από την κοινωνική - και χωρική διάσταση. Δηλ. ο Ιστορικός Χρόνος εμβαπτισμένος στη χωρική πράξη γίνεται Γεωγραφικός Χρόνος χωρίς να παύει να 'ναι Ιστορία και χωρίς ασφαλώς να εκφυλίζεται σε μονάδα μέτρησης της Ιστορίας.

Έτσι ο Γεωγραφικός Χρόνος είναι όν - ενέργημα, προϊόν διαλεκτικά μετατρέψιμο στην ποσοτική του μορφή η οποία δημιουργεί τα αίτια για την ποιοτική του μεταβολή, δεν είναι όν καθ' εαυτό και δεν πρέπει - σύμφωνα πάντα με την Μαρξιστική αντίληψη - να εξετάζεται μ' αυτόν τον τρόπο.

Ο Γεωγραφικός Χρόνος είναι γι' αυτόν τον λόγο, «διαφορικός» που προσδιορίζεται ποσοτικά και ποιοτικά από το είδος και την κατάσταση της οικονομίας. Ο «διαφορισμός» του Γεωγραφικού Χρόνου υποβάλλεται από τον διαφορισμό του Ιστορικού χρόνου και ταυτίζεται μ' αυτόν ιδωμένος σαν παράγωγο της πρώτης μορφής συνειδητής επέμβασης στο φυσικό χώρο, των κοινωνιών των ανθρώπων με την μορφή εργασίας.

Εμφανής γίνεται αυτός ο ποιοτικός διαφορισμός στην τρίτη μορφή ιδιοκτησίας, όπως παρουσιάζεται στη Γερμανική Ιδεολογία¹⁰. Εδώ ο Χώ-

9. Γερμανική Ιδεολογία, Μαρξ - Έγκελς, Αναγνωστίδης.

10. Γερμανική Ιδεολογία, Μαρξ-Έγκελς, σελ. 15, Αναγνωστίδης, Αθήνα.

ρος, ο Οικ. Χώρος αποτελεί πηγή μιας νέας διαλεκτικής ενότητας της Ιστορίας παράγοντας νέο Ιστορικό Χρόνο (από ποιοτική άποψη) και ως εκ τούτου νέο Γεωγραφικό Χρόνο : «Ενώ η αρχαιότητα ξεκινούσε από την πόλη και την μικρή έκταση της, ο Μεσαίωνας ξεκινούσε απ' τον κάμπο», γράφει ο Μαρξ. Ο καθορισμός των δομών των σχέσεων, των τρόπων και των μέσων παραγωγής στο δεδομένο φυσικό χώρο, εντοπίζεται ξεκάθαρα από τους Μάρξ-Έγκελς σαν αιτία ποιοτικής αλλαγής του Ιστορικού Χρόνου και ως εκ τούτου του Γεωγραφικού Χρόνου.

Γράφουν : «Αντίθετα λοιπόν με την Ελλάδα και τη Ρώμη, η φεουδαρχική ανάπτυξη πρωταρχίζει σε έδαφος πολύ πλατύτερο¹¹ προετοιμασμένο από τις Ρωμαϊκές κατακτήσεις και την επέκταση της γεωργίας που συνδέεται αρχικά μ' αυτές. Οι τελευταίοι αιώνες της ξεχασμένης Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και η ίδια η κατάκτηση της από τους βαρβάρους εκμηδένισαν μία μάζα από παραγωγικές δυνάμεις¹². Περιγράφοντας τη «μαραζωμένη» γεωργία και βιομηχανία, όπως και το εμπόριο που έπαιρνε την κατιούσα, καταλήγουν : «Αυτή η δεδομένη κατάσταση και ο τρόπος οργάνωσης της κατάκτησης που απόρρεε απ' αυτήν, προκάλεσαν την ανάπτυξη - κάτω απ' την επίδραση της στρατιωτικής οργάνωσης των Γερμανών-της φεουδαρχικής ιδιοκτησίας.»

Να λοιπόν η εμφάνιση της νέας νομικής υπερδομής πάνω από τον νεοδημιουργημένο οικονομικό χώρο, που δεν νοείται φυσικά στο σύνολο του ελλείψει αυτής. Το δίπολο «βάσεως - εποικοδομήματος» λειτούργησε πάλι δικαιώνοντας τον όρο «σε τελευταία ανάλυση», του Μαρξ.

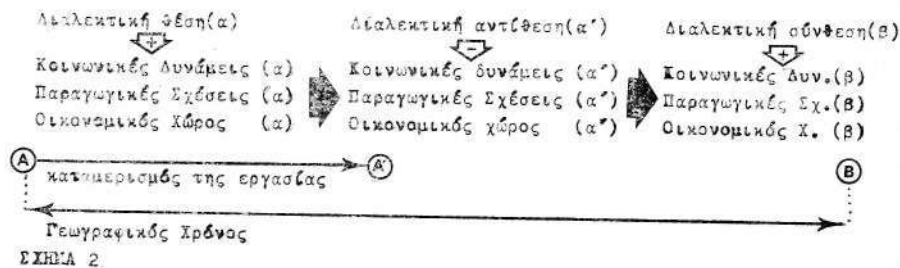
Θα πρέπει όμως εδώ να τονισθεί ότι «ο καταμερισμός της εργασίας στο απόγειο του φεουδαρχισμού ήταν πολύ λίγο προωθημένος. Κάθε χώρα έφερε μέσα της την αντίθεση πόλη - κάμπος»¹³. Αντίθεση που εντοπίζει δύο μέτωπα σε διαλεκτική αντιπαράθεση, που εκτός από κοινωνική είναι και χωρική και ακόμη που-προχωρώντας λιγάκι στο Μαρξιστικό στοχασμό - «είναι γεγονός ιστορικό κι όχι διανοητικό και προκαλείται από Ιστορικούς όρους, από την κατάσταση της βιομηχανίας, του εμπορίου, της γεωργίας ...»¹⁴. Σχηματικά λοιπόν η υποδομή εμφανίζεται όπως παρακάτω, σε σχέση με τα μεγέθη του καταμερισμού της εργασίας και του γεωγραφικού χρόνου.

11. Έδαφος με τη γεωγραφική φυσική του διάσταση.

12. Σελ. 15, Γερμανική Ιδεολογία, Μαρξ - Έγκελς, Αναγνωστίδης, Αθήνα.

13. Σελ. 16-17, όπως παραπάνω.

14. Σελ. 21, ό.π.

Βλέπουμε λοιπόν ότι ο καταμερισμός της εργασίας ενεργεί σαν καταλύτης αενάως στην εξέλιξη του Οικονομικού Χώρου, που τον μετατρέπει ποιοτικά και ποσοτικά, μετατρέποντας έξ' ίσου ανάλογα τον Γεωγραφικό χρόνο ή τον ταυτόσημό του Ιστορικό χρόνο. Και εννοούμε μετατροπή του Γεωγραφικού Χρόνου την μετατροπή της διάρκειας του (ημερολογιακός χρόνος απαιτούμενος για το πέρασμα από την ποσότητα στην ποιότητα), του ρυθμού του (αριθμός ολοκληρωμένων επί μέρους ποσοτικών διαλεκτικών συνθέσεων στη μονάδα του χρόνου) και της πυκνότητας του (αριθμός ολοκληρωμένων ποιοτικών κοινωνικών αλλαγών που δημιουργούν ποιοτικά κοινωνικά ορόσημα στο πέρασμα της κοινωνίας προς τον σοσιαλισμό, στη μονάδα του χρόνου).

Καταμερισμός της εργασίας και υπερδομή

Πως λειτουργεί όμως ο καταμερισμός της εργασίας στο επίπεδο της υπερδομής ; Να τι μας αναφέρουν οι Μαρξ και Έγκελς στη Γερμανική Ιδεολογία : «Ο καταμερισμός της εργασίας γίνεται πραγματικά καταμερισμός, μόνο από τη στιγμή που αρχίζει η διαίρεση ανάμεσα στην υλική και την πνευματική εργασία. Από εκείνη τη στιγμή η συνείδηση μπορεί να φανταστεί πραγματικά πως είναι κάτι διαφορετικό από τη συνείδηση της υπάρχουσας πράξης, πως αντιπροσωπεύει πραγματικά κάτι, χωρίς ν' αντιπροσωπεύει κάτι το πραγματικό. Από εκείνη τη στιγμή η συνείδηση είναι σε θέση να χειραφετηθεί από τον κόσμο και να περάσει στην διαμόρφωση της καθαρής θεωρίας, θεολογίας, φιλοσοφίας, ηθικής κτλ.»¹⁵. Να περάσει λοιπόν στη «δημιουργία» υπερδομής, θα

15. Γερμανική Ιδεολογία, σελ. 21,(2) : Lire le Capital, L. A.-Lthusser-Al E. Balibar Petite Collection. Maspero., Paris.

λέγαμε εμείς. Μιας υπερδομής που όταν κάποια στιγμή έρθει σε αντίφαση με τις υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις, θα μας δηλώσει ότι οι κοινωνικές αυτές σχέσεις έχουν έρθει με την σειρά τους σε αντίφαση με τις υπάρχουσες παραγωγικές δυνάμεις, οπότε εκείνη τη στιγμή αρχίζει μία «σε τελευταία ανάλυση» κάθετη λειτουργία δράσεως που «παράγει» τον Ιστορικό και, κατ' επέκταση, τον Γεωγραφικό Χρόνο. Θ' αναρωτιόταν ίσως εδώ κάποιος : «Δηλ. σημειώνουμε την ύπαρξη περισσότερων από έναν Ιστορικών Χρόνων, έχουμε περισσότερες από μία Ιστορίες για καθένα από τα επίπεδα του Μαρξιστικού ύλου ;» Η απάντηση έρχεται απ' τον Althusser και μετά από την ανάλυση που προηγήθηκε, νομίζουμε ότι γίνεται εύκολα αποδεκτή : «Μπορούμε, λέει ο Althusser, σε πρώτη προσέγγιση να συμπεράνουμε από την ιδιαίτερη μορφή του Μαρξιστικού όλου, ότι δεν είναι δυνατόν να στοχαζόμαστε μέσα στα πλαίσια του ίδιου ιστορικού χρόνου, το προτσές της ανάπτυξης των διαφορετικών επιπέδων του όλου. Ο τύπος της ιστορικής ύπαρξης αυτών των διαφορετικών επιπέδων» δεν είναι ο ίδιος. Σε κάθε επίπεδο πρέπει αντίθετα να προσδώσουμε έναν ιδιαίτερο χρόνο, σχετικά αυτόνομο και ως εκ τούτου σχετικά ανεξάρτητα (μέσα στην ίδια του την εξάρτηση) από τους χρόνους των άλλων επιπέδων. Μ π ο ρ ο ύ μ ε και οφείλουμε να πούμε : υπάρχει για κάθε τρόπο παραγωγής ένας ιδιαίτερος χρόνος και μία ιδιαίτερη ιστορία που αποκτούν τον ιδιαίτερο ρυθμό τους από την (αντίστοιχη) ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Ένας ιδιαίτερος χρόνος και ιστορία των σχέσεων παραγωγής που χαρακτηρίζονται απ' τον δικό τους ιδιαίτερο ρυθμό, μία ιδιαίτερη Ιστορία της πολιτικής υπερδομής».

Τότε όμως πώς νοείται η ταυτοσημία του Ιστορικού χρόνου με το Γεωγραφικό ; Εδώ πρέπει να τονισθεί ότι η ταυτοσημία αυτή είναι επίσης «διαφορική». Ο Γεωγραφικός χρόνος δηλ. είναι ταυτόσημος με τους ιδιαίτερους αυτούς χρόνους τη στιγμή που κι ο ίδιος είναι «διαφορικός» λόγω της υπάρχουσας οικονομικής συγκυρίας και η διαφορικότητά του ακολουθεί το ρυθμό και το μέτρο του προτσές της εξέλιξης του δίπολου, δηλ. του Μαρξιστικού όλου, καθώς αυτό αναλύεται από λειτουργική άποψη σε κοινωνικές σχέσεις, παραγωγικές δυνάμεις, σχέσεις εργασίας, φυσικό χώρο - βάση και ιδεολογικοπολιτική υπερδομή.

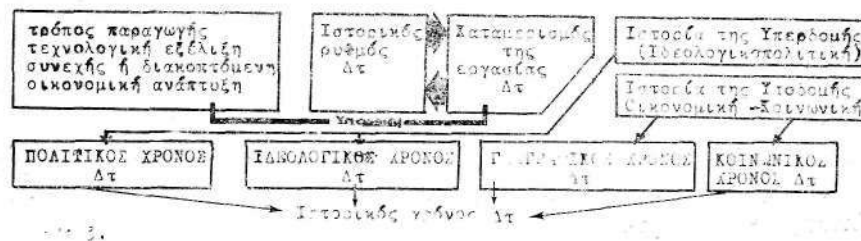
Οι διαλεκτικές πηγές του διαφορικού Γεωγραφικού Χρόνου είναι κοινές και λειτουργούν σαν κοινά αίτια μέσα στο Μαρξιστικό όλο, και δημιουργούν ανάλογα (και όχι ίσα) αιτιατά.

Έτσι μπορούμε να ορίσουμε την ταυτοσημία ανάμεσα στους ομόλογους Ιστορικούς και Γεωγραφικούς χρόνους.

ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΡΥΘΜΟΙ

Θά πρεπε τώρα να αναφερθούμε και στους ρυθμούς των ιδιαίτερων Ιστοριών γιατί αυτοί αποτελούν τις πηγές της ιδιομορφίας αυτών των Ιστοριών. Προσπαθώντας να προσδιορίσουμε τα δομικά τους στοιχεία έχουμε να απαριθμήσουμε τρία που εμείς κρίνουμε πιο ουσιαστικά : 1ο) τρόπος παραγωγής μέσα στον οποίο ο ρυθμός λειτουργεί, 2ο) τεχνολογική εξέλιξη, 3ο) συνεχής ή διακοπτόμενη οικονομική ανάπτυξη. Πιστεύουμε ότι μεγέθη όπως η κοινωνική διαστρωμάτωση, οι ποιοτικοποσοτικές κοινωνικές αλλαγές και σχέσεις αποτελούν επίσης σημαντικά, αλλά παράγωγα μεγέθη.

Ανακεφαλαιώνοντας λοιπόν σ' ένα σχήμα, έχουμε :

Ο ιστορικός χρόνος Δt , δεν είναι υπερσύνολο των «επί μέρους» χρόνων του σχήματος, απλώς αναφέρεται σ' αυτούς όλους μαζί, όπως και στον καθένα ξεχωριστά και στην συγκεκριμένη περίοδο Δt . Εδώ θα πρέπει να διστάσουμε να ονομάσουμε την Δt αυτή περίοδο ομοιογενή. Θα πρέπει επίσης να δοθεί έμφαση στο γεγονός ότι το παραπάνω μοντέλο διαρθρώνεται σ' ένα συγκεκριμένο Γεωγραφικό Χώρο, ή σ' ένα σύμπλεγμα δεδομένων Γεωγραφικών Χώρων. Δεν παριστάνει δηλ. παρά μία συνιστώσα (ιδωμένη με την διανυσματική της μορφή) στο όλο χωροσύστημα των ανθρώπινων κοινωνιών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Νικ. Ι, Κονσόλας : Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική, εκδόσεις ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ ΑΘΗΝΑ 1985, Β' έκδοση βελτιωμένη.

2. Y. Saouchkine : Οικονομική Γεωγραφία, Μόσχα 1980.
3. Κ. Μαρξ - Φ. Ενγκελς : Γερμανική Ιδεολογία, Αναγνωστίδης, τομ. 1, ΑΘΗΝΑ.
4. Alain Lipietz : *Le Capital et son espace*, série «économie et socialisme 34», Ed. La découverte/Maspero, 1, place Paul-Painlevé, Paris- Ve 1983.
5. Yves Lacoste : *La Géographie ça sert d'abord, a faire la guerre*, Ed. LD/Fondations, Paris Ve, 1985.
6. L. Althusser, E. Balibar : *Lire Je Capital*, Petite Collection Maspero, Paris, t.I, p. 116 et s. («Esquisse du concept de temps historique»),
- 7- L. Althusser: *Θέσεις*, εκδόσεις Θεμέλιο, Γ' έκδοση σειρά : Σύγχρονη Σκέψη, Αθήνα 1981.